

УДК:
94+930.85(497.11)“06/14“

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXII) IX, vol=25
Бр. 3 / 2010.
стр. 1-32.

Прегледни рад

*Сања Шуљагић**

Институт за политичке студије, Београд

ФУНКЦИОНИСАЊЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ**

Сажетак

Тема овог чланка је период изградње и пропасти ране средњовековне и средњовековне српске државе, односно период настанка првих општих историјских услова за оснивање и поштовање ауторитета и институција у првим друштвеним заједницама словенских народа на Балканском полуострву. У разматрању предуслова настајања политичких и економских институција и обичаја у средњовековној српској држави аутор обраћа посебну пажњу на временске, геофизичке, антрополошке и културолошке одреднице тих предуслова. Те одреднице се посебно односе на развој села и положај и статус сељака-пољопривредника (земљорадника и сточара) у тадашњој држави, јер су чланови тог друштвеног слоја чинили огромну већину становништва и њихов положај и статус је одсликавао развој читавог тадашњег друштва и државе. Аутор текста у завршном разматрању узрока дисконтинуитета у развоју села у средњовековној српској држави као главне узроке наводи поступно успостављање власти турске царевине на њеним територијама и посебне разлоге као што су непостојање сврсисходне изградње инфраструктуре за развој и култивацију села и сеоског становништва, те тежак положај сељака у току завршног распада те државе.

* Научни сарадник у ИПС, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Кључне речи: села, сељаци – себри, жупе, сеоске стационе, сеоске задруге, царски порез соћ

Иако постоје научне расправе у који временски оквир може да се стави средњовековна српска држава, уопштена представа о временском оквиру Средњег века (период од VII до преласка XIV у XV век нове ере) у овом контексту означава пропаст Римског царства и насељавање дела Словена на Балканско полуострво и стварање њихових државица „склавинија“, како су Византинци звали њихове територије на Балканском полуострву, те стварање раних средњовековних српских држава-монархија, све до пада Смедерева 1459. и Београда 1521. године, односно освајања Балканског полуострва од стране Турског отоманског царства.

Изградњом специфичних традиционалних патријархалних односа којим су стварале и учвршћивале духовну свест и државни идентитет, средњовековна Србија и друга царства и државе у њеном окружењу, сваки на свој начин, представљали су специфичне средњовековне верзије идеје „државе као Божје идеје на земљи“ Хегела, Фихтеа, Мила, античких Грка, Византијаца или народа на Далеком истоку. Што се тиче друштвене стратификације у раној средњовековној и средњовековној историји Балканског полуострва, тада су на унутрашњој друштвеној лествици јасно били разграничени владари, чије титуле су произилазиле из селекције „жупана“, односно Великих старешина у сеоским заједницама, као и феудално, црквено и војно племство на једној страни, и сељаци, који су чинили огромну већину становништва, будући да су основу тадашње привреде на Балканском полуострву чинили земљорадња, сточарство и само понегде рударство и поједине гране занатства. Сељаци су били феудално зависни становници – *меропаси* (земљорадници), староседеоци власи и словени-сточари, зависне сеоске занатлије, слуге (сокалници), нека врста феудалних кметова (*отроци*) и један мали део сеоског свештенства. Они су у „Душановом закону“ најпознатијем српском средњовековном правном акту створеном у доба владавине српског цара Стефана Уроша IV Душана Немањића (1308-1355.), названи *себрима*.

За разлику од неких ранијих историчара и економиста¹⁾, поједини савремени историчари сматрају да је термин „феудализам“,

1) Marc Bloch, *Feudal Society*, trans. L.A. Manyon, 2 v., University of Chicago Press, 1961, U.S.A., Francois-Lois Ganshof, *Feudalism*, trans. Philip Grierson, Harper&Row, New York, 1964, U.S.A., такође видети Karl Marks, *Beda filozofije*, Kultura, Beograd, 1964.

који се често истиче као главна одредница епохе средњег века, једна анахрона конструкција са лажним осећањем униформности.²⁾ Таква тврдња има извесног основа ако се разматрају друштвени односи у развијеним средњовековним западноевропским државама, као што су Енглеска, Италија, Шпанија, Португал, Холандија или Француска, које су под утицајем развоја трговине, занатства и појаве нових техничких производа развијале подједнако и своје градове и села. У њиховим селима и градовима стварала се у средњем веку нека врста економске симбиозе земљорадника, сељака-кућних занатлија, трговаца, прекупаца и потрошача, а што је уједно пратио и развој судства и политичких институција, лепих уметности и културе уопште, те стварање нових привредних грана.³⁾ За разлику од тих држава, српска средњовековна држава, због своје геополитичке позиције која ју је сместила на границе спајања великих империјалних сила кроз историју, као и због своје геофизичке конфигурације и специфичних унутрашњих и спољних прилика, није била константна у развоју државности. То се поготово види у финалној фази средњовековне српске државе у XIV. веку, па надаље кроз историју Србије као државе, односно на неконстантности развоја села као основне друштвене јединице у Србији тог времена. Та неконстантност се огледа у немогућно-

2) Elizabeth A. R. Brown, "The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe", *The American Historical Review* 79, American Historical Association, 1974, такође видети Susan Reynolds, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford, University Press, Oxford, 1994.

3) Washington Irving, *The Complete Works of Washington Irving*, Baudry's Library, Paris, 1834, стр. 243-244: "Ако жели да упозна дух енглеског народа, странац мора отићи у унутрашњост и видети села, засеке, дворце, виле, сеоска газдинства, колибе, сеоске цркве, посетити сеоске вашаре и сајмове и спознати навике и хумор становништва ... У неким државама велики градови апсорбирају богатство и моду једне нације и еlegantног и интелигентног друштва, а унутрашњост је насељена скоро углавном припростим сељаштвом, док је у Енглеској метропола обично место за састајање људи или нека врста генералног rendezvous-а виших класа, где они проводе неко време, да би се после вратили увреженим навикама свог сеоског живота ... Рурални човек може да буде једноставан и груб, али не може бити вулгаран. У таквом амбијенту рафинирани човек не може да нађе ништа узнемишавајуће у односу са нижим друштвеним слојевима, као што би му се могло десити у граду... Верујем да је то један од разлога зашто су племенство и господа популарнији међу члановима нижег друштвеног слоја у Енглеској него у некој другој земљи и зашто су ових други издржали толико много пресије без да се више буне око неправедне дистрибуције богатства и привилегија." У случају подручја Северне Италије видети: Joseph Needham, *Science and Civilization in China*, Ed. Francesca Braz, Vol. VI, No. 2, Cambridge University Press, 1984, стр. 48: Видети пример олакшавања економског живота сељака у Италији, односно успешног коришћења техника ветра и воде у узгоју пиринча и свиле, захваљујући делима научника и инжењера il Taccola, Martini, али такође и, како се поретпоставља, и делу Chen Fu *Записи о пољопривреди* из 1149. године, које је трговачким рутама од Кине до Европе доспело у руке научника, трговаца и сељака у северном подручју Италије.

сти да пољопривредници у Србији напредују у сваком смислу, за разлику од пољопривредника у, на пример, једној средњовековној Енглеској, који су се након једног периода класних друштвених побуна и устанака временом образовали, усавршавали пољопривреду и успешно коегзистирали и стварали нове економске односе са припадницима других друштвених слојева у својој држави, те тако унапређивали не само живот припадника свог друштвеног слоја, него и економију читаве државе.⁴⁾ За разлику од неких других средњовековних европских држава, сељаци у средњовековној Србији нису дизали устанке против властитог племства и чланова других друштвених слојева, тако да се у Србији и у околним државама нису појављивали стварни и фиктивни ликови-устанци у селима попут Робин Худа у Енглеској, Томас Минцера у Немачкој или касније Јуриј Јаношика у пост-средњовековној Словачкој, који су се борили против чланова других друштвених слојева у својим државама. Сачувани документи из манастира као културних и друштвених центара средњовековне Србије, сачувани остаци из средњовековних насеобина, као и историјске хронике и остали историјски документи из тог времена, навели су неке историчаре да тврде да су племство, свештенство и сељаци (отроци, меропаси и себри) живели релативно хармонично и у миру једни са другима. Одредбе „Душановог законика“, као и други средњовековни документи, сведоче о строго и пажљиво одређеној подели улога царске власти, цркве, властеле и сељаштва. Али, правни документи из тог времена сведоче и да су српски сељаци у средњовековној држави живели изузетно тешким надничарским животом. Нагло друштвено

4) William Cunningham, *Growth of English Industry and Commerce during the Early and Middle Ages* (1890), Cambridge, 5th ed. (1910) on line, McMaster: У овом смислу интересантан је пример специфичног процеса друштвене стратификације Енглеске у којој се временом међу сељацима појављују тзв. „копихолдери“ (држаоци права на земљу на основу уговора) и „фрихолдери“ (слободни држаоци права на земљу), међу којима судови праве разлику. Богати сељаци-фрихолдери су имали, за разлику од копихолдера, право да учествују на изборима за парламент, и све више су се по свом економском значају и политичком утицају приближавали племству, док су сељаци-кућне занатлије све више постајали зависни од градских трговаца. Иако средњи век у Енглеској потресају побуне сељака против племства, захваљујући постепеној друштвеној и економској симбиози стварају се трговачка друштва за извоз тканина и осталих производа рађених у домаћој радиности, а од XIV века постају популарни гајење оваца на селу, текстилна производња у селу и граду поједнако, те развој поморске морнарице. Још 1369. године, у доба владавине краља Едварда III, енглеска влада издаје први *Навигациони акт* којим се наређивало домаћим трговцима да се за превоз своје робе морају служити енглеским, а не страним бродовима. Такви правни акти, који су омогућили стварање јаке централне политичке и економске моћи, помогли су развој енглеске трговачке морнарице. Трговачка морнарица се показала изузетно значајном за развој читаве привреде у Енглеској. Од XV века она је пловима свим морима Западне Европе.

раслојавање у коначној фази средњовековне државе подударило се са доласком бројне освајачке турске отоманске војске на Балканско полуострво у XIV веку, што је још више отежало положај сељака, али и читаве земље у вековима који су уследили после тога.

ПРЕДУСЛОВИ СТВАРАЊА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Да би се донео увид у квалитет живота пољопривредника у средњовековној Србији потребно је да се временски, геофизички, антрополошки и социолошки сагледа живот пољопривредника-њихових претходника из ранијих историјских периода на подручју Србије. Првобитне људске заједнице на територији Србије живеље су у затвореним или отвореним просторима који су их својим топографским и геофизичким карактеристикама упућивали на формирање специфичних блиских друштвених односа. Међусобни односи у тим заједницама су се одликовали одређеним заједничким уверењима и нормама који су се, мењањем топографских и геофизичких елемената животне средине тих заједница, кроз временске епохе мењали и даље развијали. Према истраживањима историчара Симе Ћирковића, у првом периоду Леденог доба на територији Србије и осталим подручјима Балканског полуострва, због хладне климе и ветра који је ситним песком засипао долине великих река и стварао лес по равницама, први становници Србије су за своја станишта бирали пећине у обронцима нижих брда која затварају мање речне долине. О томе сведоче кремени алати ловачко-сакупљачких скупина људи које су проналазили етнологзи и антрополози Јован Цвијић, Петар Влаховић и Никола Милошевић у пећинама као што је Преконошка код Сврљига у Источној Србији, Петничка код Ваљева и друге пећине по Србији. Након последње климатске осцилације Леденог доба (8.800-8.200. г.п.н.е.), када је цела територија Србије укључена у медитеранску културну сферу, и након периода мењања надземних и подземних токова вода, образовала су се плодна земљишта, реке су усталиле токове, те, како сведоче предмети из насеља Лепенски вир у клисури Ђердап на реци Дунав (5.300-4.800.г.п.н.е.), долази до формирања мезолитских људских заједница на ниским терасама река, где у обиљу има воде, огрева, рибе, дивљачи, јестивих плодова и друге доступне

хране за локално становништво.⁵⁾ У неолитном добу на простору тадашње Србије, чија се финална фаза звала винчанском културом

- 5) Сима Тирковић, *Историја српског народа, Књига прва, Српска књижевна задруга, Београд, 1981.*: Ловци, риболовци и скупљачи плодова и биљака у прастаром насељу Лепенски вир нису познавали институцију приватног власништва, али су имали развијену организацију и специјализацију рада, поштовање друштвене хијерархије, религије и природне околине. Насеље Лепенски Вир било је једна врста „светог Сунчевог града“ земљорадника и сточара који су своја божанства-ауторитете приказивали као људска бића у облику камених статуа. Према истраживањима археолога Загорке Летице и Драгослава Срејовића малобројност таквих заједница (по четири биолошке породице са највише двадесет чланова на једном месту), имобилност, ограниченост комуникације и свођење економски експлоатисане територије на непосредну околину у Лепенском Виру успоставили су специфичне привредно-друштвене односе који су се заснивали на дефинисаној подели рада и специјализацији послова, солидарности и једнаким обавезама и истим правима свих чланова породице, као и на некој врсти геронтократије, према којој су старији мушкарци и жене са искуством у вођењу послова били поштовани и за време свог живота и после смрти (стр. 11, цитирајући Драгослав Срејовић, Лепенски Вир, стр. 141-150 и Zagorka Letica, „Ensevelissement et les rites funéraires dans la Culture de Lepenski Vir“, *Valcamonica Symposium* 1972.). Каснији археолошки налази о првим земљорадничким и сточарским насељима у Србији говоре да се обичаји из културе Лепенског Вира нису проширили на остала подручја, него да је постепено припитомљавање животиња и култивисање биљака утицало на стварање нових култура на подручју Србије. Још увек се воде научне расправе око тога да ли се радило о аутохтоном развоју или о утицају развоја земљорадње и сточарства у Егејској Македонији и Тесалији под вероватним утицајем Анадолије, али је утврђено да се култура земљорадње и сточарства на подручју данашње Србије устаљује од 5.300 г. п.н.е., од Ђердапа, Баната, Бачке и Срема до Косова и Скопске долине. У том периоду издвајају се фазе старијег Протостарчево (5300-4800 г.п.н.е.), средњег Старчево (4.800-4.400 г.п.н.е.), млађег Винча-Тордош (4.400-3.800 г.п.н.е.) и финалног неолита Винча-Плочник (3.800-3.200 г.п.н.е.), карактеристичне по примитивној земљорадњи, вађењу минерала из земље и обичајима облепљивања земљом колиба од прућа и сламе. Екстензивна и производљачка економија стварала је брз прираштај становништва у долини Дунава и из Северној Шумадији, а долази и до честих сеоба. (Налазишта керамичке грнчарије, керамичког оружја и оруђа и осталих остатака културе старијег неолита довела су археологе Драгослава Срејовића и Стојана Димитријевића до закључка да је становништво било не само културно него и популационо јединствено, као и да се тадашња култура овог дела Балканског полуострва, будући да је била окружена широким појасом „ничије земље“, баш као и тадашње културе са Апенинског полуострва и Западног Медитерана, аутохтоно развијала.) До почетка средњег неолита догодили су се важне промене због сеобе становника из правца централног дела Балкаана према Егејској Македонији и Тесалији, након којих су повратници пренели обичај градње кућа уместо дотадашњих колиба, обичаје ђубрења и наводњавања земље и узгајања крупне стоке и оваца. Од тада земљорадничка култура постаје култура градње трајних насеља и прекида се дотадашњи процес покретљивости, јер настаје доба мира и добросуседских односа под утицајем премошћавања дотадашње неједнакости у начину привређивања и широке размене житарица или сточних производа, те чак и до присног родбинског повезивања (стр. 18-19, цитирајући Ј. Глишић, А. Мерчегов, Д. Срејовић, I. Schwidetzky). Након установљивања трајних насеобина у долинама река Дунав, Тиса и Гружа у винчанској култури, почиње развој рударства и занатства, збијају се родовске заједнице, а домаћинства се осамостаљују, те након неког времена и деле на три карактеристичне регије – подунавску, јужноморавску и косовску регију, између култура Данило-Бутмир на западу и културе Веселиново-Марица на истоку. Појава номадских заједница на истоку условила је да се тежиште културног развоја винчанске културе помери на југ и да дође до формирања финалне фазе њеног развоја у чијем епицентру је било подручје данашњег Прокупља, такозвана култура Винча-Плочник. У том периоду долази до досељавања припадника бубањско-хумске културе и осталих суседних култура, долази до сеоба припадника винчанске културе, замирања њихове традиционалне производње и

(3.800-3.200.г.п.н.е.), примећује се успостављање земљорадничке културе у трајно подизаним насеобинама на подручју река Дунав, Тиса и Гружа. Насеља су имала решену изолацију од влаге, била су окренута најчешће у правцу североисток-југозапад, са строго разграниченим њивама од испаша, дефинисаним техникама ђубрења и наводњавања земљишта, разменом добара, почетком развоја рударства и занатства, збијањем родовским заједница и осамостаљивањем домаћинстава. Појава номадских заједница на истоку је условила да се тежиште развоја винчанске културе помери на југ и да дође до формирања финалне фазе њеног развоја у чијем епицентру је било подручје данашњег Прокупља, такозвана фаза Винча-Плочник, у којој долази до формирања породица које су биле нека врста претече сеоске задруге и чији утицај доводи до постепеног укидања заједничког власништва. Бакарно, бронзано и гвоздено историјско доба доносе промене у клими читавог подручја, те утицаји степске културе на северу и приморске културе на југу знатно утичу на даљи културно-историјски ток збивања на овом подручју. Под утицајем баденске културе на северозападном делу Панонске низије почињу да се употребљавају вуча животиња и плуг у пољопривредним пословима.⁶⁾ Након што је почетком првог века нове ере територија Србије укључена у Римско царство, то подручје на којем је живело неколико племена на различитом степу развоја први пут је ушло у оквир једне значајније друштвено-политичке заједнице. Према написима историчара Симе Ћирковића, на подручју Балканског полуострва Римљани су се борили са Скордисцима, Келтима, Дачанима и Дарданцима, а због фискалне

инвенција и предачких ритуала, а након замирања винчанске културе на подручју Србије почиње бакарно, бронзано и гвоздено доба.

- 6) *Ibid*, стр 23-33, цитирајући Ј. Глишић, М. Гарашанин, М. Грбић, Ј. Тодоровић, А. Цермановић, А. Mepheron-Д. Срејовић, М. Васић, А. Јуриши, С. Димитријевић, В. Bruckner, J. Neustupny, J. Banner). У јужнијим планинским подручјима појављује се утицај ранохеленске егејске културе и помаже стварању тзв. костолачке културе која се развија до 2300. г.п.н.е, када велике масе степских номада продиру преко подручја Србије све до Алпеног полуострва, приморја у Црној Гори и острва у Јонском мору, а у даљим периодима вучедолске, уњетичке, хеладске и ватинске културе примећује се употреба металургије, ткања, керамичког посуђа, бронзаног оружја и златног накита у домаћинствима, те декорисање фасада кућа глином, као и антропоформне фигурине са одређеном иконографском схемом истицања поштовања улози жене у породици приказивањем њихових животописних ношњи и накита, симбола плодности ако што су престоље, птица и слично (стр. 43, 45, цитирајући Z. Letica). Успон обраде бронзаних предмета и плачкашки походи различитих народа и појединаца у потрази за сировинама и новим тржиштима чине да наступи период једне релативне културне синтезе која обједињава ловце, одгајиваче коња и ратнике, земљораднике и сточаре. Из правца Егејског мора доносе се керамички, бронзани, гвоздени и сребрни предмети за домаћинство, а остим утицаја хеленске културе приметан је утицај и Келта, Скордика, те прожимање трибалске, дато-гетске и аутаријатске културе.

и економске експлоатације борила су се и панонска, сарматска и далматска племена. Након угушивања њихових буна крајем II и почетком III века остали су само забележени *latrones* („разбојници“) који су пљачкали по друмовима стражаре, трговце, а понекад и староседиоце. Због борби са варварским племенима, на подручју Србије Римљани су градили мостове за прелажење војски и стварали војничке логоре од којих су најпознатији били Сингидунум и Виминацијум, а за потребе трговине изграђиване су саобраћајнице за повезивање различитих провинција. То је, уз развој ранијих предримских насеља на том подручју и стварање нових насеља са решеним проблемима канализације на раскрсницама путева и у близини рудника, са храмовима и јавним купатилима, допринело економском развоју овог подручја. Управљање административним јединицама било је поверено локалној аристократији, а понегде и официрима или царским прокураторима. Разлика између римских администратора, војника и романизованог слоја и староседелачког становништва није била само у друштвеном и економском положају, него и у језику, јер је староседелачко становништво по селима задржало свој језик, а латински језик се употребљавао у областима уз реку Саву које су трговале са Италијом. Земљорадња и сточарство су се развијали као и у предримско доба, посебно узгајање коња у Поморављу, због потреба војске и администрације. Међу сточарским производима био је познат дардански сир, уље се није производило, а винова лоза се почела садити тек у трећем веку нове ере. У односу на подручје Италије и Грчке занатство није било толико развијено, али под утицајем римских и грчких трговаца све више су јачали куповина и подражавање производа из њихових крајева, те су се отварале прве занатске радионице за потребе нарастајућег становништва, са каменоресцима, обрађивачима метала, мајсторима-филигрантима, а у римском логору Виминацијум почела са радом и ковница новца. Међутим, ратовања, унутрашњи нереди, одржавање бројне војске и опадање производње у свим привредним гранама учинили су да моћ Римског царства полако почиње да опада. То се види и на примеру војних реформи цара Константина, који је одлучио да цара у ратовима прате најбољи војници (тзв. *comitatenses*), а да се погранична одбрана препусти другоразредним војницима (*limitanei*) који су у време мира обрађивали поља у околини војних логора.⁷⁾ Од трећег века варварска племена надирала су са леве стране Дунава, пустошила поља, пре-

7) *Ibid*, стр. 94.

кидала рад у рудницима и саобраћај на путевима, и поробљавала одређен број становништва које се бавило пољопривредом. Такве ратне невоље и опорезивање доводили су сељаке до крајње беде, а замирала су и грађевинарство и трговина. Сматра се да је прве елементе Хришћанства на ове просторе донела римска војна легија са Истока, касније је био присутан утицај Хришћана са Егеја, а званично се Хришћанство потврђује 313. године *Миланским едиктом* цара Константина⁸⁾ и заживљава, упркос сталним пљачкама и пустошењима, на том простору.

Почетак пропадања Римског царства доводи до појаве друштвеног слоја сељаштва на подручју тадашње Србије, односно уз обичне сељаке земљораднике и сточаре и некадашњи робови постају сељаци, с тим што ропство замењује нека врста феудалног уговора и обавеза сељака према феудалној властели.⁹⁾ Формално је у већини царстава и држава са строго одређеном феудалном друштвеном хијерархијом феудално властелин штитио своју радну снагу – сељаке-најмнике, помоћу витезова и ратника, а изнад свих њих био је цар, односно краљ. Сељаци су у читавом Византијском царству били у потчињеном положају у односу на чланове других друштвених слојева. Однос према њима у друштву карактеристично се огледао у одлуци једног византијског војсковође из Драчке теме Нићифора Вријенија (око 1075-1077) да током једне његове ратне експедиције у правцу Хрватске и Дукље његовој војсци сељаци секирама чисте кланце и проширују пут.¹⁰⁾

У византијским изворима се спомиње да су међу Словенима живели неслободни људи, односно заробљеници, али да су Словени према њима понекад поступали благо, ослобађали их или примали у своје редове. Те заробљенике, који су се називали још и отроци, и који су могли бити задржани, али и ослобођени, помињу и списи из XIII и XIV. века и претпоставља се да је насељавање отрока на господаревој земљи и искоришћавање њиховог рада било најчешћи облик формирања властелинстава, која су касније постала карактеристична за формирање друштвеног и привредног система целе феудалне епохе.¹¹⁾

8) *Ibid*, стр. 100.

9) E. Ray Canterbury, *A Brief History of Economics – Artful Approaches to the Dismal Science*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore-London, 2001, стр. 18-19.

10) Сима Ћирковић, *Историја српског народа*, стр. 192, цитирајући *Виз. извори III*, 240-241.

11) *Ibid*, стр. 166.

Једна од општих неповољних околности за привредни и политички развој тадашње ране средњовековне Србије и средњовековне Србије, баш као и касније у њеној историји, био је њен географски положај који ју је доводио у позицију прикљештења и балансирања између великих царстава, различитих цивилизација, култура, вера, идеологија и политичких и привредних система. Такав географски положај је проузроковао и непропулзиван раст становништва и импровизације и дипломатска калкулисања локалних власти у борби за опстанак. О компликованом политичком положају такве једне државе говори чињеница да је од почетка XI века Србија, иако је имала сопствене кнезове и жупане, била уједно и под врховном влашћу византијског цара Самуила који је на измаку X века успео да завлада већим делом Балканског полуострва. Као таква „зависно-независна“ држава, она није била непосредно укључена у политичку структуру византијског царства.¹²⁾ У другој половини XI века тежиште борбе локалних племена и племена дошљака Нормана против византијске власти се померало са далматинских градова на насеља у унутрашњости Србије, а након смрти цара Василија II 1025. године све више је постајало приметно јачање утицаја српских кнежева у пограничним областима Византије. Крајем XI. века западноевропски крсташи кретали су се према истоку и пролазили преко земаља на Балканском полуострву, али тадашњи западноевропски путописци, уз пар изузетака, нису писали пуно о Србима и осталим народима на том подручју. Године 1127. избио је Угарско-Византијски рат, а године 1171. Млетачко-Византијски рат у којем су учествовали и Срби. Удајом кћерке Јелене великог српског жупана Уроша Првог за угарског краља Белу Другога угарско-српске везе су постале ближе него што су биле у прошлости. Али, Србија која се топографски налазила између ова два царства претрпела је у у XII веку велика ратна разарања и губитке.¹³⁾

ПРЕДУСЛОВИ РАЗВОЈА СЕЛА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

О раном средњем веку, владарима и становницима на овом подручју постоје ретки списи, од којих су неки пуни сумњивих тврдњи и фантастичних описа који се не подударају са историјским чињеницама и археолошким налазима из тог времена. Једини

12) Ibid, стр. 170.

13) Ibid, стр. 200, цитирајући Ј. Калић, *Рашки велики жупан Урош II*, такође стр. 201-207.

познати елементи унутрашње државности у Србији у раном средњем веку су насељени и утврђени градови као центри политичке моћи и жупанима који управљају територијом, док археолошки налази говоре да се становништво претежно бавило земљорадњом и сточарством.¹⁴⁾ Извесно је да су у доба владавине Византијског царства управи тог царства на Балканском полуострву велики проблем представљале аграрне области без градова и са slabим комуникацијама.

У средњовековној Србији село је било локална заједница породичних задруга, које су настајале запоседањем делова заједничке селске земље за потребе пољопривреде, претежно повртларства, воћарства и виноградарства.¹⁵⁾ Историчар, правник и етнолог Валтазар Богишић и правник и политичар Алекса С. Јовановић учили су складност друштвене стратификације прво у традиционалној сеоској породици у словенским земљама на Балканском полуострву. Историчар и политичар Фрањо Рачки такође је истраживао тадашњи задружни облик породица, који је приписивао свим Словенима, а највише га је проучавао у случају Хрвата. Он је сматрао да у основи племенског уређења у „примитивном друштву Словена“ више породица чини род, чије особине су били заједничка имовина, посебно име и скупштина на којој су мушкарци и жене равноправно одлучивали и на чијем челу је био старешина који је управљао сеоском задругом.¹⁶⁾ Фрањо Рачки је истицао и оданост старешина сеоске заједнице цркви, којој су поклањали задружну имовину, а сличан обичај је постојао и у средњовековној Србији. Валтазар Богишић и Алекса С. Јовановић су сматрали да сеоска

14) Ibid, стр. 163.

15) Драган Марковић, *Отварање и затварање србијанског села – достигнућа, проблеми и перспективе социјализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 39.

16) Сматра се да је задругарство настало у Шкотској и Велсу од 1761. године па надаље, и да су по угледу на британског предузетника и реформатора Роберт Овена (1771-1858) у XIX веку пољопривредници тражили право политичког одлучивања кроз само-организовање. Gary Richardson, „A Tale of Two Theories: Monopolies and Craft Guilds in Medieval England and Modern Imagination“, *Journal of the History of Economic Thought*, Volume 23, Number 2, 2001, стр. 1, цитирајући Pirenne 1937: Као што су пољопривредници оснивали задруге, тако су занатлије и трговци оснивали своје еснафе, са тежњом да се тако удружени одупру конкуренцији новајлија, односно да створе неку врсту „економске заштите“. Пре тога, пред крај средњег века на територији Далмације забележено је оснивање прве сеоске задруге. Milorad Bibić Mosor, „Joško Niskota: Maslina je kao majka, a loza je kao žena!“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 29.03.2009.: Глагољашки из Пољица су 1552. године бежећи пред Турцима, доспели на Брач у долину Блаца и тамо основали неку врсту прве пољопривредне задруге. У њој су старешине свештеници и световњаци организовали послове сељацима (тежацима), који су узгајали овце, волове и мазге и производили маслиново уље, вино и мед.

задруга у основи проистиче из упућености обичне породице „ино-коштине“ на поштовање сеоске задруге у којој су се „по способности и радиности“ формално и прећутно бирали пунолетни мушки задругари за старешине, обично старији људи, који су, у случају да нису водили рачуна о интересу задруге, били смењивани.¹⁷⁾ Иако је Фрањо Рачки, као и Валтазар Богишић и Алекса С. Јовановић, сматрао да је демократичност система задругарства била један од општих историјских услова настајања ауторитета у друштвеној заједници, а самим тим и племства у развоју тадашњих друштвених односа, у случају хрватског племства он је описивао да су старешине именовале наследнике још за свога живота.¹⁸⁾

Како је то окарактерисао политиколог Петар Матић, у првим фазама развоја старе српске државе била је битна аутономија локалне самоуправе, те су тако постојали различити територијални облици народне самоуправе и децентрализације (области, жупе, крајишта, села, градови са додељеним аутономним правима), као и ћелијски облици колективног живота народа са својим устаљеним правима и обичајима демократске управе (катуни, сабори, задруге) и узајамности. Временом су се, у жупама испресецаној средњовековној Србији, формирале институције жупских и сеоских зборова, или „зборов себара“, и државних сабора. За те самоуправне форме је било карактеристично да су биле постепено подвргаване ауторитету централне политичке власти, односно како је јачала политичка и војна власт тако је централна власт главне управне и судске функције поверавала државним чиновницима и властелинима, односно овлашћеним носиоцима хијерархијске феудалне власти.¹⁹⁾ Формирање жупа као главних политичких јединица било је одређено и географским карактеристикама тадашње Србије. Земљорадничко становништво је за своја станишта бирало углавном ниже пределе подесне за обрађивање земље, али одвојене и пресецање разним преградама, тако да су они чинили мање географске, привредне и управне целине - жупе.²⁰⁾ Густе шуме, односно „пуста брда“ или „пустоши“ као широки појаси који су пресецали, издва-

17) Нада Новаковић, „Теорије о настанку и структури породичних задруга“, *Становништво*, вол. 43, 1-4, 2005, стр. 109-110, цитирајући Valtazar Bogišić, *Grada u odgovorima iz različitih krajeva Slovenskog Juga*, Zagreb, JAZU, 1884, а); и Valtazar Bogišić *O obliku nazvanom inokoštian u seoskoj porodici Srba i Hrvata*, Beograd, 1884, б)

18) *Ibid*, цитирајући Franjo Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. vijeka*, Zagreb, Rad, JAZU, 1890

19) Петар Матић, „Развој локалне самоуправе у Републици Србији“, *Политичка ревија*, 2006, vol. 5, iss. 3, стр.395

20) Сима Ђирковић, *Историја српског народа*, стр. 357-358, цитирајући С. Новаковић

јали и разграничавали суседне жупе помињу се као ненасељиви простори у разним изворима.²¹⁾ У раној средњовековној Србији насеља су врло често грађена у ниским пределима, на обалама текућих и стајаћих вода и у појединим насељима се опажала тежња да се у градњи куће приближе једна другој и збију. О великој повезаности локалног становништва са рекама, на којима је било развијено рибарство, и о значају река за њихов живот сведочи и чињеница да су жупе, које су представљале основу политичке организације, често добијале имена по својим рекама.²²⁾ У првом периоду раног средњег века најчешћи тип градње кућа биле су полужемнице четвороугаоне основе, изграђене од дрвета, најчешће од коља и плетеног прућа, са облепљеним зидовима, једноставним земљаним пећима, набијеним подом и усеченим банком дуж једног или више зидова. Временом су куће грађене и на вишим површинама, најчешће као брвнаре. Неки елементи и обичаји сеоског живота, као што су одевање или провођење извесног времена преко године у брвнарима, преузети су из старих античких узора, а према етнографским истраживањима многи елементи и обичаји из средњовековног живота су се одржали у Србији све до данашњих дана. Тако и дан-данас у неком планинским деловима Србије сточари живе један део године у *катунима*, некој врсти сезонског насеља за сточаре направљеног од трошне, најчешће дрвене грађе на планинском подручју са пашњацима.²³⁾ Археолошки проналасци у остацима насеља раног средњег века показују да су тадашњи земљорадници употребљавали знатан број металних предмета као земљорадничке алатке (метални окови ашова, мотике, рала, српа, косе) у облицима који ће, за разлику од слабије очуваних древних алатки, остати у употреби и у наредним столећима. Пронађене кости домаћих животиња говоре да је начин живота тадашњих становника Србије био другачији од начина живота сточара из староседелачких племена, који су се кретали у зависности од покретљивости њихових стада домаћих животиња. Пронађене су и житне јаме грађене крај насеља, као и јаме за дуготрајно чување осталих врста зрнасте хране. Сматра се да је прелазак са проса, које је дуго вре-

21) *Ibid*, стр. 358, цитирајући Законик цара Душана, Струшки и Атонски рукопис и С. Новаковић

22) *Ibid*, стр. 165.

23) *Катун* је термин илирског порекла за пастирске брвнаре, који се први пут помиње у средњовековним документима из XII и XIII века. Катун су најчешће подизани на надморским висинама око и преко 1.000 метара, и грађени најчешће у близини неке пијаће воде. У њима су одређени објекти били намењени сезонском боравку од, у просеку, 20 до 100 породица сточара, док су одређени објекти били намењени боравку стоке.

мена било основна биљка у прехрани тадашњег становништва, на прехрану житом био узрок пораста тадашњег становништва Србије, као и општег јачања словенских држава у раном средњем веку. Остаци рибљих костију говоре да је рибарство било развијено, а остаци костију дивљих свиња и јелена да је и дивљач била заступљена у прехрани. На основу археолошких проналазака сматра се да је вишак земљорадничких производа дао основу за специјализацију радова и занатства, поготово грнчарства и ковачког заната, а до десетог века и златарства, те да је у наредним вековима било развијано ткалство, израда специјализоване обуће и одеће и штављење коже. Након византијског освајања у XI веку трговина између села и градова постала је интензивнија, а поготово се трговало накитом и фином византијском керамиком. На село су из града стизали комади оружја, коњске опреме, поједини алати, итд.²⁴⁾ У сеоским кућама су углавном живеле три генерације, са просечно око осам чланова у једном домаћинству, од чега су бар половину чинила деца. У кућама се спавало, припремала се и јела храна, а жене су чешљале и преле вуну и правиле различите тканине. Обично је једно домаћинство имало 1-2 вола, 2-4 краве, 3-4 свиње и 10-20 оваца. Међу сточарима је било најраспрострањеније овчарство, а популарни су били и говедарство и коњарство. Међу млечним производима посебно је био цењен влашки сир. Коришћење земљишних добара која су припадала владару и цркви сељаци су им плаћали у стоци и сиру. Поједина села, или неке породице, бавиле су се грнчарским, пчеларским, ковачким и тесарским занатом.²⁵⁾ Границе међу жупама биле су утврђене и условно подељене на два различита и неједнака дела – први део биле су заједничке и необрађене површине које је целокупно становништво могло неометано да користи, као што су пашњаци, шуме, воде и суседна брда, док се у преосталом делу налазио сав преостао простор подељен између земљораднич-

24) Сима Ћирковић, *Историја српског народа*, стр. 164.

25) Радивоје Арсић, *Живот сељака у средњовековној Србији*, <http://www.field-archaeology.com/clanci/arsic/index.php>: „Саме сеоске занатлије углавном су се трудиле да најпре задовоље потребе самог села, а потом и ширег тржишта. Црква је у селима брзо заузима-ла централно место у животима мештана, пошто су се сви важни догађаји одвијали око сеоског храма: крштење и примање деце у заједницу, венчање, недељна и празнична богослужења, прославе празника, опело и сахрана на гробљу поред цркве. Поред тога, црква је кроз дуги временски период успешно христјанизовала сеоски живот и многе древне обичаје делимично учинила прихватљивим за Цркву. Какве су обавезе сељака? Пошто су спадали у групу зависног становништва, сељаци су морали да испуњавају различите обавезе у новцу и раду према својим госопдарима и владару, који је био и номинални господар све земље. Сељаци који су живели на црквеним имањима имали су обавезе само према цркви, јер су црквени поседи све до XV века и времена Деспотовине били ослобођени свих давања према владару.“

ких насеља у жупи. Свако село имало је свој атар или посед обележен свима познатим утврђеним, признатим и поштованим међама. Сеоски посед или атар се такође могао поделити на два различита неједнака дела. На једном делу су биле заједничке неподељене и необрађене површине које се нису могле или смеле делити и које су и чије је право коришћења припадало свим мештанима једног села, док је на другом делу било све обрадиво земљиште подељено између земљорадничких породица одређеног насеља. Наредне епохе ће оваквим друштвеним и економским односима дати нове облике, јер ће временом родовска и војничка аристократија прибављати и обезбеђивати све већа права на необрадиви, а касније и обрадиви део сеоских и жупских земљишта. Стицањем таквих права и повезивањем земљопоседа у нове целине издвајао се и стварао нови феудални друштвени слој, који је, иако су се жупске и сеоске целине одржавале дуго кроз средњи век, разарао интегритет сеоског и жупског подручја, поготово у случајевима када су феудални господари стицали поседе у неколико суседних или удаљенијих жупа.²⁶⁾ Држава се тако друштвено „вертикално“ раслојавала, а у исто време и „хоризонтално“ територијално ширила, односно, парадоксално, растакала у комуникацијски неповезаном територију. Политичар и правник Живко Топаловић управо у повезивању нових удаљенијих освојених земљопоседа у нове целине, као и у последичном друштвеном и економском раслојавању српског средњовековног царства, види узрок каснијег слабљења средњовековне српске државе, војног пораза и њеног последичног потпадања под турску отоманску власт у другој половини XIV. века. Према његовом мишљењу, иако је била неспорна моћ турске отоманске војске у току њених битака са српском средњовековном војском на подручју тадашњег Косова и Метохије, узрок за пропаст српске средњовековне државе била је и у том периоду превелика разлика између, на једној страни, феудалног племства које се након стварања царства и запоседања територија ван граница раније првобитне „рашке Србије“ обогатило и делило између себе, и, на другој страни, порезима оптерећеног, сиромашног и обесправљеног сељаштва у тој држави, чији се живот и рад сводио само на пуко преживљавање.²⁷⁾ Непобитан фактор пресудан за продирање

26) Сима Ђирковић, *Историја српског народа*, стр. 358

27) Живко Топаловић, *Себри и властела – Друштвени поредак у старој српској држави*, Српска књижевна задруга, Београд, 2002, стр. 47-48: „Као што код оснивања државе потчињена сељачка маса није учествовала, није учествовала ни код њеног растурања и пропадања... Тамо где је српско пропало царство, није било правог народа српског да га брани. Јер то царство није било његово, већ царство властеле...”

Отоманског турског царства на Балканско полуострво била су и бројност, снага и компактност отоманских војних снага, за разлику од војних снага тадашњег српског царства које су биле приморане да се распоређују на различите локације и одатле премештају за потребе ратовања, без великих могућности за правовремену међусобну комуникацију и проходност путева за њихову одбрану царства у једној таквој новонасталој ситуацији.

Тадашњи путеви су били непроходни, јер су густе шуме са високим дрвећем, као нека врста природних, тешко проходних граница међу жупама, биле главна географска карактеристика тадашње Србије. Према извештајима странаца који су у XI и XII веку пролазили путем од Београда преко Браничева до Ниша у тадашњој Србији, на све стране шириле су се густе непрегледне шуме са високим дрвећем и тешко проходним стазама, међу којима је живило становништво незаинтересовано за трговину и необразовано у погледу земљорадње. Густе и простране шуме су вековима доминирале тим подручјем, као и Подрињем и Поморављем, и као такве се помињу и вековима касније у списима из доба владавине кнеза Милоша Обреновића Србијом у XIX веку као једна од главних природних особина земљишта и одредница које су утицале на животни стил становништва.²⁸⁾ Становништво и трговачки путници бојали су се дивљих животиња и потенцијалних плљачкаша док

28) Владимир Ћоровић, „Земља Шумадија хајдучка, досељеничка и побуњеничка“, *Историјске свеске Српско наслеђе* бр. 3, март 1998.: Према путопису чувеног Ханса Дернашвама који је 1553. године прошао једним делом Србије, уместо ранијих плодних пропанака у јагодинском крају под њивама и виноградима све је било пусто, забатаљено и зарасло ситногорицом, док је по причању А. Волфа 1583. године, његово посланство, које је од Паланке до Јагодине ишло „грмљем и шумом“, као од шале до саме Паланке уловило једног медведа. Ото Пирх је 1829. године бележио да је од Крагујевца до Београда јахао три дана „кроз храстове шуме“ и да Шумадија још живи „старим пастирским животом“. Тихомир Ђорђевић, *Србија пре сто година - XIX век*, Ethos, Београд, 2008., стр. 2-4: Историчар и етнограф Тихомир Ђорђевић тврди да су комуникације у земљи биле „просто страшне“, цитирајући описе „океана густих шума“ у записима француског песника и политичара Ламартина, аустријског конзула Николе Филиповића, француског дипломате Боа-ле-Конта, енглеског конзула Ђ.Л. Хоџеса и других посетилаца у Србији XIX века. Писац Јанко Веселиновић је у свом *Хајдук Станку* наводио да се место њива и пашњака налазе густе шуме, а прота Матија Ненадовић је говорио да густим шумама „ни пешак никуд проћи не може, а то ли коњаник.“ Извештаји кнезу Милошу Обреновићу из 1834. године говорили су да су већ у првој половини XVIII века стари римски, стари српски и путеви грађени за време аустријске окупације били уништени и упропашћени, са понегде сачуваном калдрмом којом су утврђени. Из Београда, централног и најважнијег места у земљи, само се у два правца могло ићи колима: први је правац био до Зворника, а други за Ниш или до Ужица. Остали путеви „или су биле козје путање, или су били тако рђави и тако „стрменити“, или су водили „преко великих брда и потока“, да је њима било „тешко и коње провести, а камо ли с коњима проћи.“

су пролазили кроз те густе шуме без јасно означених путева или са понеким стрмовитим путем који је водио кроз њих. За време киша постојећи путеви су постајали блатњави, а пошто трговине ван већ добро уходаних ретких путева није било, није била развијена ни градња насипа. Насипе је почео у Србији градити тек политичар Илија Гарашанин за време владе кнеза Александра Карађорђевића од 1842. до 1858. године.²⁹⁾ Пољопривреда је у таквим вишевековним условима била ограничена на развој само одређених потпољопривредних грана у подручјима која су била повољна за то. За време владавине отоманске Турске непроходним крајевима тадашње Србије таква специфична особина конфигурације земљишта и биљног и животињског света погодовала је локалном народу да подиже устанке против отоманске власти, али је у исто време ограничавала и одређивала привредни развој државе у односу на европске развијене државе у истом периоду.³⁰⁾

КУЛТУРА У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ДРЖАВИ

Од растурања давне прасловенске заједнице до појаве првих писмених текстова на словенским језицима на Балканском полуострву није протекло више од три-четири столећа. Из анализе именица и глагола прасловенског језика види се да је земљорадња имала важну улогу у животу старих Словена.³¹⁾ Претпоставља се да је процес християнизације тих сељачких маса био спор и изискивао велике напоре и материјалне снаге за формирање црквене организације на том простору. У процесу християнизације тог подручја било је испрва помоћи и са римске и са византијске стране.³²⁾ Када је један од жупана на том подручју, Великоморавски кнез Расти-

29) Тихомир Ђорђевић, *Србија пре сто година – XIX. век*, стр. 5.

30) *Ibid*, стр. 4.

31) Сима Тирковић, *Историја српског народа*, стр. 127, 143-146: У документима из тог времена постоје именице као жито, пшеница, раж, јечам, просо, хмељ, хрен, тиква, диња, репа, мак, грах, боб и мрква, затим плуг, рало, брана, коса, мотика, срп, лопата, виле, жрвањ, гумно, као и терминологија делова плуга, те глаголи као орати, копати, сејати, жети, плевити, косити, млетити, врћи, брати и млатити. На воће су се односиле именице јабука, крушка, шљива, вишња, орах, лешник, оскоруша, бресква и трешња. Од стоке су били познати коњ, говедо, свиња, овца, коза, гус(ка), кокот, док се на текстилну привредну грану односе именице и глаголи као вуна, лан, конопља, плести, прети, мотати, шити, кројити, ткати, као и терминологија која се односила на пчеларство, рибарство, металургију, ковачки, дрводељски и коларски занат, на делове кола и саобраћај и саобраћајна средства, те на различите музичке инструменте, пејзаж, биљни и животињски свет.

32) *Ibid*, стр. 151-155.

слав 863. године затражио од византијског царства способне мисионаре да му помогну у устоличавању Хришћанства у земљи, византијски цар је послао у мисионарску мисију учене синове високог византијског чиновника Лава, Методија и Константина (Ћирила) који су познавали основе словенског језика и покушали да му прилагоде посебно писмо и да на њега преведу најважније богослужбене текстове. Пре њихове мисије су и свештеници латинске цркве у Далмацији под Византијским царством помагали у ширењу Хришћанства на тим просторима. У процесу християнизације народа заживео је специфичан народни обичај – српска породична светковина *слава*, чије се распростирање приближно поклапа са ширењем јурисдикције аутокефалне Српске архиепископије основане 1219. године и са временом преображаја црквеног живота у време српског архиепископа Саве I (Светог Саве). Неки научници објашњавају појаву породичне „славе“ поштовањем култа умрлих предака у кући и породици који су први примили Хришћанство, а на основу одраније чврстог поштовања породичних предака у кући и породици на том подручју.³³⁾

Према изворима византијског цара Константина VII Порфирогенита (913-959) и осталих византијских докумената, најстарији српски кнежеви били су кнезови Вишеслав, Радослав, Просигој и Властимир. Према народном праву они су могли наслеђивати имовину по родбинској линији, али њихово разрођавање и склањање у суседне земље, од који је посебно у доба бугарског кана Бориса претила опасност за српску територију, утицало је неповољно на њену независност и развој.³⁴⁾ Крајем X и током XI века српски владар Михајло (1050-1081.) уздигао је подручје Зете на ранг краљевине и она од 1077. године постаје прва српска краљевина. Следи период сукоба око трона у којем су учествовали рашки велики жупани, те као последица династичких борби за престо 1162. године долази на власт родоначелник династијске лозе Немањића велики жупан рашки Стефан Немања (1168-1196) и тиме започиње ера династије Немањића у српској историји.³⁵⁾ Она је владала Србијом или њеним појединим деловима до пада српске деспотовине 1459.

33) *Ibid.*, стр. 155.

34) *Ibid.*, стр. 147-149.

35) Александар Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Просвета, Београд, 1950, такође видети и Георгије Острогорски, *Привреда и друштво у Византијском царству*, Просвета, Београд, 1973.

године под власт турске царевине. Значајна чињеница за српске и остале словенске кнежевине у периоду владавине византијског цара Василија II на Балканском полуострву била је та да је он после победе над Македонским царством 1018. године заузео благонаклон став према оснивању аутокефалне Охридске архиепископије у односу на Цариградску патријаршију, при чему је себи задржао право да бира архиепископе, а охридска црква је задржала стари начин живота и стицања прихода и старе привилегије. Према повељи цара Василија II, територије које је обухватала Охридска архиепископија протезале су се од реке Дунав до Тесалије, те од планине Риле до Јадранског мора, чиме је знатан број епископија касније, а неки број и знатно касније, доспео под власт српских владара, односно од 1219. године оне улазе под јурисдикцију посебне српске архиепископије.³⁶⁾ Социо-економски односи свештенства и сељаштва у Рашкој епископији, баш као и у Охридској епископији, били су уређени према византијским узорима, што је имало велики значај за верске, и тиме и културне прилике у Рашкој.³⁷⁾ Свештенство у доба династије Немањић је много утицало на писменост и књижевност раног средњег века и касније, о чему сведоче црквени документи *Мирославово јеванђеље* (1185) и *Вуканово јеванђеље* (1197-1199), те основни правни кодекс српске цркве *Номоканон* или *Крмчија Светог Саве*, који је у исто време „по Божјем праву“ био и врховни закон средњовековне српске државе.³⁸⁾ У другој половини XII века српскословенска редакција језика и писма је заменила старословенску редакцију. За црквене документе из XII века, као и за старословенску преведену или оригиналну књижевност, углавном из X и XI века, пре свега библијске текстове јеванђеља – апракоси и тетра, апостоли односно праксапостоли, псалтири и паримејници, историчар Сима Ћирковић тврди да су одиграли не само пресудну улогу у евангелизацији, него и у укупном погледу на естетику, поетику и читав поглед на уметност, те на развој друштвених односа и свести у средњовековној Србији.³⁹⁾ Сакрални објекти, књиге, сликарство, књижевност и остала уметничка дела доказују висок степен развоја уметности и цивилизације под ути-

36) Сима Ћирковић, *Историја српског народа*, стр. 176, цитирајући Новаковић, Снегаров, К. Јиричек, стр. 177-178.

37) *Ibid*, стр. 179, цитирајући А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана* 61, *Законодавство Стефана Душана* 62.

38) *Ibid*, стр. 322, цитирајући С. Троицки, Р. Н. Шапов

39) *Ibid*, стр. 218-220, стр. 226, стр. 292.

цајем Хришћанства у романском, хрватском, српском и осталим народима на том подручју. Али, историјски документи из тог времена сведоче такође и о сталним ратним напетостима, унутрашњим превирањима и сукобима великих царстава на Балканском полуострву и Медитерану, што свакако није могло да подстицајно делује на развој пољопривреде и уопште за побољшање живота припадника друштвеног слоја земљорадника, рибара и сточара на том подручју. Последња деценија XII века донела је велике промене у политичким односима на Балканском полуострву. Велики жупан Стефан Немања се борио за независност српске државе балансирајући између угарских снага на северу и византијских снага на југу државе, а у друштвеном животу се одржавао систем по коме је на челу државе био велики жупан, док су већим територијалним целинама владали његова браћа и синови. Титулатура Стефана Немањића стицањем краљевске круне из Рима огледа се у епитету „самодржац“ у званичним документима, што је дослован превод византијског царског епитета „автократор“, чиме је званично потврђена независност Србије као државе.⁴⁰⁾ У погледу ктиторства и уметности Стефан Немања је приближио то подручје развијеним европским срединама.⁴¹⁾ Од XIII века захваљујући јачању просветитељства и образовања, у српској књижевности се појављују, осим естетске филозофије византијског и универзалног света, и самосталне теме.⁴²⁾ Према мишљењу историчара Симе Ћирковића, улогу у складној друштвеној стратификацији у раној средњовековној и средњовековној Србији имали су манастири-задужбине који су у Србији били намењени подизању калуђерског реда, управљању имањем, стварању писмених државних намештеника, помагању сиротиње и неговању наука и уметности⁴³⁾ и који су подједнако привлачили чланове свих друштвених слојева у првој формалној српској држави под управом династије Немањић. За разлику од византијских манастира у којима се духовни живот одвијао изоловано од друштва, српски манастири су постали средиште верског живота, економски сређени и поштовани у друштву, те су привлачили људе свих друштвених слојева, како Ћирковић пише, „како себре, тако и властелу“, те поготово од XIII века они постају место разви-

40) *Ibid*, стр. 301, цитирајући Острогорски, *Автократор и самодржац*, Глас 141-148 (Сабрана дела IV), 323-327.

41) *Ibid*, стр. 262, цитирајући Ј. Калић, Ст. Хафнер, Ф. Кемфер

42) *Ibid*, стр. 326-327.

43) *Ibid*, стр. 37-38.

јања и хришћанске и народне традиције.⁴⁴⁾ Властелинска деца су се описмењавала у манастирима, а редовно су проводила извештајни временски период и на царском двору, где су се учила лепом понашању и вршењу извесних пажевских служби. Села (дароване и признате баштине или својине, као и проније или пронијари (ненаследна војничка имања која су узимана на најам) припадала су господарима – великој и малој властели, манастирима, самом владару и пронијарима и била су везана за њих обавезама. Мања властела и пронијари су у поседу имали само неколико села, док су велика властела и црквени манастири имали по више десетина села (нпр. манастири попут Манастира Светог Архангела код Призрена и преко 90 села у поседу). Изворне друштвене појаве у сеоском животу биле су *паја*, *моба* и *позајмице*, засноване на међусобном помагању при обављању сеоских послова по принципу безусловне солидарности. *Позајмица* се заснивала на узајамној солидарности, док је *моба* била облик безусловне солидарности, односно заједничко помагање у радовима на кући или њиви домаћина, без обзира каквог је он имовинског стања и друштвеног статуса у селу. При томе, више од личне воље, личног морала или личног религијског мотива, повод за оваку дужевековну појаву помагања на нечијем приватном поседу у селу била је друштвена обавеза.⁴⁵⁾ Ови оригинални сеоски обичаји усталили су се у сеоском животу, јер су били, иако друштвена обавеза, уједно и типичан облик слободног и потпуно добровољног удруживања.⁴⁶⁾ Тако је вековима постојала традиција да у селима у Србији заједничке објекте граде и одржавају, те да о заједничким добрима, нпр. о заједничким *пасиштима* жупа (административних заједница више суседних села), шумама, водама, путевима, гробљима, мостовима, воденицама или кречанама, заједнички брину и одлучују сви становници села.⁴⁷⁾ Најважнија питања која су се тичала економије и управљања селском и општинском шумом, испашом и одржава-

44) *Ibid*, стр. 111.

45) Драган Марковић, *Отварање и затварање србијанског села* стр. 37, цитирајући Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва*, стр. 442-443.

46) *Ibid*, стр. 37, цитирајући Цветко Костић, *Социологија села*, Издавачко-информативни центар студената Београд, 1975, стр. 202.

47) *Ibid*, стр. 34, цитирајући Сретен Вукосављевић, *Писма са села*, Савремена школа, Београд, 1962. и Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва III – Социологија сељачких радова*, САНУ, Београд, 1983.

њем постојећих природних и заједнички изграђених објеката решавала су се на селском збору.⁴⁸⁾

ПРИВРЕДНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ОДЛИКЕ ДОБА ЦАРА ДУШАНА

Након смрти Саве Немањића 1236. године, за време владавине краља Владислава хорде Монгола које су гониле угарског краља Бела IV прошле су кроз Балканско полуострво све до Далмације и натраг, остављајући за собом пустош. Неимаштином и разарањима исцрпљено становништво било је незадовољно, што је искористила властела 1243. године у унутрашњим немирима у земљи, и на власт је у време тих превирања уместо краља Владислава дошао краљ Урош I (1243-1276). За време владавине краља Стефана Уроша Првог и краља Милутина (Стефан Урош II Милутин) Немањића (1253-1321) извршен је процес „византизације“ дотадашње краљевине Србије, као и државно проширење и повећање прихода захваљујући трговини и јачању привреде у држави. Осим трговине сољу и другим производима, посебно је развоју трговине погодновао развој рударства. Иако су Словени до тада познавали једноставну технику производње металног оружја и алата, једна група немачких рудара „Саси“ помогла је увећању производње и оријентацији тражења племенитих и обојених сировина, нарочито олова, сребра и злата.⁴⁹⁾ За време владавине краља Уроша Првог развијало се рударство, али и најамничка војска, коју није предводила властела, као у случају владавине ранијих краљева, а краљевина Србија је убијала приходе од трговине рудом, стоком, крзном, млечним производима, вином, оружјем и текстилом, која се обављала са Европом копном од Византије и истока. Значај трговине за развој тадашњег друштва доказује и постојање новчане валуте – кованица која је била у употреби већ негде од средине XIV века у трговинској размени Србије с иностранством.⁵⁰⁾ До времена цара Стефана Уроша IV Душана Немањића (1308-1355), познатијег као цара Душана који је донео најпознатији српски средњовековни правни акт „Душанов законик“, сељаци су морали да дају данак у храни владару или члановима његове породице, као и пратњи и

48) *Ibid*, стр. 34.

49) Сима Ћирковић, *Историја српског народа*, стр. 344-345, цитирајући К. Лиречек

50) Александар Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Просвета, Београд, 1950, такође види Острогорски, Георгије, *Привреда и друштво у Византијском царству*, Просвета, Београд, 1969.

члановима државне управе и представницима страних држава, али се након доласка цара Душана на престо те обавеза односила само на цара са пратњом. Једна општа одредба, Члан 81 из „Душановог законика“ гласила је: „Планине цареви да су цару, а црквене црквама, а властeosке властели“, односно све земљиште са пашњацима у планинском региону је било издељено на поседе царске, црквене и властeosке, а тиме су и сточари били зависни људи од цара, цркве и властелина.⁵¹⁾

Главни порез називао се *соће* или *соћ*, или доходак царски, односно општи царски порез. Њега је била дужна да плаћа свака кућа (односно глава), а износио је један перпер или противредност у жити. О сакупљању овог пореза који је ишао владару, бринула се властела. Друга врста дажбине, коју је сваки власник убирао за себе од сељана са свог имања, називао се *десетак* и најчешће се убирао у жити, али и у меду, воску... Поред ових дажбина, сељаци су имали и додатне обавезе – да раде сваке недеље на властелинском имању, а поред тога и два пута годишње када су велики послови, односно мобе. Властела је прикупљени порез давала цару у готову новцу или у жити, а у одређеним шумама које су биле на располагању властели такође се за потребе свињарства и сточарства уопште скупљао и храстов жир и предавао цару у склопу пореза. Имајући у виду велику улогу храстовог жира у прехрани стоке у средњовековној Србији, разумљив је значај и улога храста у многобројним српским народним песмама, причама, асоцијацијама и веровањима. Општи царски порез соће нису прикупљали порески чиновници, него је властела („мала властела“ пронијаревићи – која је имала пронијаре–наследна војничка имања, као и виша по рангу властела) била задужена да га прикупља од меропса са царских баштина и пронија. Тим општим царским порезом прехрањивали су се људи и стока и набављало се оружје. Коњи и оружје били су део државног наоружања. Својом имовином, селима и шумама које су манастири и властела добивали од цара *хрисовулама* (законским писмом са царевим златним печатом) и *простагмама* (писменим наређењима), они су слободно располагали. Цареви су често подизали манастире као задужбине, а игумани у манастирима су имали ранг властеле. Порез се плаћао и Патријарху, јер је црква као самостална правна институција имала своја имања, своје баштине и земљораднике (метохе) који су обрађивали црквена имања, тзв.

51) Радивоје Арсић, археолог *Живот сељака у средњовековној Србији*: <http://www.field-archaeology.com/clanci/arsic/index.php>

„црквене људије“ или *метохије*.⁵²⁾ Према „Душановом законнику“ („и на тисућу кућа да се храни у манастирима педесет калуђера“), о потребама једног монаха бринуло се 20 кућа.⁵³⁾ Села су у средњовековној Србији готово увек била подизана у групама кућа (просечно око 40 кућа, али и од 10 до 200 домаћинстава) на мањем простору, често са сеоском црквом и гробљем у средишту села или на оближњем брежуљку. Села су подизана на мањем простору крај пијаће воде, нпр. крај неке реке или извора, и у близини обрадиве земље, шуме, пашњака и пута. Са развојем привреде и трговине током XIV века, села са повољним положајем добијала су на значају и прерастала у тргове, углавном неутврђена насеља са тржиштем, а често и са панађурима (вашарима). У време цара Душана, накнаду за зимовање на властелинствима Власи су плаћали на 100 говеда или коња – по једно грло, а на 100 оваца – овцу са јагњетом. Поред свих послова који су били везани за обраду земље, сељаци су имали обавезу да на позив властелина учествују у војним походима, као део баштинске војске. Они су углавном сачињавали лаку пешадију, која је временом све више губила на свом значају. Од наоружања, сељаци су имали лак дрвени штит, копље, секиру, затим лук и стрелу. Слична тој обавези била је и обавеза чувања путева и манастира од разбојника и пљачкаша, те учествовање у зидању разрушених жупских градова. Према средњовековним законским споменицима, манастирским повељама и пописима становништва из времена српских владара и првих година турске освајачке власти, те према путописима ретких странаца као што су били Гијом Адам и де ла Брокијер, у XIV веку само су градови као Ново Брдо, Призрен и Приштина, те стари градови као Котор, Улцињ, Бар и новоосвојени византски град Скопје били развијени у то доба. Они су се развијали захваљујући протоку трговине из правца приморских јадранских градова, нарочито Дубровника. Роба се царинила, а износ царина био је регулисан трговачким уговорима. Пут преко жупе био је дужан чувати господар жупе – властелин, а око градова и у градовима надгледници или управници градова *кефалије* (грчки: *кефалос* – глава, поглавар града), односно *хефалије*, како је гласио касније одомаћени назив те титуле. У средњовековној српској држави били су развијени трговина, рударство и златарство, као

52) Живко Топаловић, *Себри и властела – Друштвени поредак у старој српској држави*, стр. 32-37.

53) Радивоје Арсић, *Живот сељака у средњовековној Србији*, <http://www.field-archaeology.com/clanci/arsic/index.php>, такође Александар Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*

и ковање новца, али није постојала државна ковница. Златари су могли живети и радити само у оним селима и градовима у којима је цар био одобрио ковање новца и „Душанов закон“ одређивао је контролу над златарима и над ковањем новца. У случају да је неки златар неовлаштено обављао ковање новца у неком селу или граду, према „Душановом закону“ они су могли да буду растурени.⁵⁴⁾ Велико богаћење виших друштвених слојева у држави и луксуз у животном стилу царског двора и чланова виших друштвених слојева повлачило је са собом и велике радне, новчане и житне намете сељаштву за одржавање таквог богатства и луксуза, као и за империјалне походе војске цара Душана у правцу Македоније и Егејског приморја. Потчињена неписмена, ненаоружана сељачка маса, која је била присиљена да тешко ради за интересе царског двора, владајуће државне, војне елите и најамничке војске, као таква била је незаинтересована за икакве империјалне походе државне елите. Том чињеницом, као и чињеницом да су северна и јужна властела у држави били подељени, правник и политичар Живко Топаловић објашњавао је узрок почетка пропасти и растакања српске средњовековне државе, односно конкретног војног пораза јужне српске властеле у бици на Отоманском турском војском на реци Марици 1371. године, као и каснији пораз северне српске властеле и њене најамничке војске на Косову 1389. године.⁵⁵⁾

ИСТОРИЈСКИ ДИСКОНТИНУИТЕТ У РАЗВОЈУ ДРЖАВНОСТИ НАКОН РАСПАДА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Према мишљењу Живка Топаловића, „након што је нова власт оставила у свима поседима и правима властелу која се истурчила, а потом је завела чврст, свеж турски феудализам, већ у другој или трећој генерацији заборавиле су се супротности између старе српске властеле и сељаштва, и осећали су се само зулуми, опорезивање и притисак нових господара. Тиме се мењао и духовни однос народне сељачке масе према српској властели и њеној држави. Сад су то била „добра господа ришћанска“.“⁵⁶⁾ У сеоским срединама су сељаци морали одрађивати кулук (колективни рад под принудом)

54) *Ibid*, стр. 45.

55) *Ibid*, стр. 47-48: „Као што код оснивања државе потчињена сељачка маса није учествовала, није учествовала ни код њеног растурања и пропадања... Тамо где је српско пропало царство, није било правога народа српског да га брани. Јер то царство није било његово, него царство властеле...“

56) *Ibid*, стр. 48-51.

који је, како је приметио аграрни социолог Цветко Костић, као типичан облик наметнуте принудне социјализације у народу, остао на злом гласу јер се на њему радило „дуго, под тешким условима и без паре и динара“.⁵⁷⁾ Како је 1928. године приметио швајцарски доктор хемије и криминолог Рудолф Арчибалд Рајс (Rodolphe Archibald Reiss, 1875-1929), који је дуго низ година провео у Србији, у доба владавине турске османлијске власти кулучење сељака, односно тај принудни „најжешћи рад сељацима је мало користио, јер се од њега обогатио само угњетач.“ Арчибалд Рајс је ту чињеницу наводио као разлог у свом објашњењу зашто су током векова сељаци навикли да раде само онолико колико је неопходно и нису хтели да раде више зато што би то користио само њиховом тиранину.⁵⁸⁾ Највредније делове земљишта у селима (оранице, воћњаке, пашњаке и шуме) турске власти додељивале су беговима (властелин, велепоседник) и спахијама. Њихове чифчије са породицама су на малим баштинама (поседима) живеље у сиромаштву и на границама биолошког опстанка. То је поједине породице приморавало на постепене селидбе у плодније пределе унутар Србије. У време посебно пооштрених дажбина отоманских турских власти и турских војних похода многе породице су напуштале своје баштине, склањале се у шуме и збегове, а неке су се и исељавале. Тако се око 30.000 Срба и знатно мање Македонаца и Шиптара-Климентa под вођством српског Патријарха Арсенија III. Црнојевића 1690. године одселило на север преко Саве и Дунава.

Са друге стране, за разлику од једног таквог колонизованог, густим шумама обраслог Балканског полуострва, чије локално становништво је „кулучило“ за потребе свог освајача и чије спољно и унутрашње устројство је било вековима непромењено, паралелно су се у истом временском периоду у западним, средњим и јужним развијеним европским државама развијале пољопривреда и друге гране привреде. Тако су се у Енглеској већ од 1784. године издавали периодични часописи и књиге на тему пољопривреде, а држава је промовисала институције које утичу на побољшање стандарда производње на сеоским домаћинствима Познати енглески писци и стручњаци за пољопривреду. Артур Јанг (Arthur Young, 1741-1820) и Вилијам Маршал (William Marshall, 1745-1818) активно су учествовали пољопривреду, како теоретским, тако и емпиријским истраживањима. Захваљујући многобројним теоријским истражива-

57) Цветко Костић, *Социологија села*, Издавачко-информативни центар студената Београд, 1975, стр. 202.

58) Рудолф Арчибалд Рајс, *Чујте Срби!*, Златоусти, Београд, 2008, стр. 14.

њима, студијским путовањима и својим упоредбама домаће пољопривреде са пољопривредом суседних земаља, ови интелектуалци су дали велики допринос развоју пољопривреде у својој држави и инспирисали многе своје савременике да раде на развоју пољопривреде у држави и у њеним колонијама и тиме уједно помажу и укупном економском развоју Велике Британије.⁵⁹⁾ У истом веку је и северноамерички писац Вошингтон Ирвинг (Washington Irving, 1783-1859) у свом делу *Rural Life in England* (*Рурални живот у Енглеској*) тврдио да странцу, који је хтео да формира мишљење о енглеској држави и „моралном карактеру нације“, није било довољно да оде у метрополу, него да је унутрашњост земље била та која је могла да му да одговор на то.⁶⁰⁾ За разлику од успешно проведене економске симбиозе пољопривредника, занатлија и трговаца у развијеним постсредњовековним државама у почетном периоду друштвеног раслојавања сељачког становништва на занатлије и трговце, велики проблем у историјском дискурсу развоја пољопривреде и државности у Србији било је слабо повезивање друштвеног слоја пољопривредника и занатлија и трговаца, односно незаживљавање занатства и трговине у сеоским срединама. Већина локалног становништва се после Првог српског устанка (1804-1813) бавила искључиво пољопривредом и сточарством. Трговци и занатлије су били мањина која је живела у већим насељима и њих је, према записима од 1827. до 1836. године, књижевника, антрополога и социолога Вука Стефановића Караџића (1787-1864) „народ обично мрзео, јер су били готово потпуно потурчени и одрођени од српства.“⁶¹⁾

У време пооштрених дажбина за сеоске породице од 1801. до 1804. године повећано је одметање у редове устаника – хајдука и дошло је до припремања отпора *дахијама* и *јаничарима* (дошљацима–зулумћарима и „порежцијама“). Пре покретања Првог српског

59) G. E. Fussell, "My Impressions of William Marshall", *Agricultural History*, Vol. 23, No. 1, January 1949, the Agricultural History Society, USA, стр. 57-61.

60) Washington Irving, *The Complete Works of Washington Irving*, Baudry's Library, Paris, 1834, стр. 243-244. Касније, на другом крају света, у периоду чувене Меиџи реформације у XIX веку, у разматрањима јапанских интелектуалаца како да унапреде своју земљу и доведу је у ред најразвијенијих држава на свету, многи од њих су као позитиван пример истицали оданост енглеских интелектуалаца развоју села и позивали у својим делима јапанску интелектуалну елиту да, по угледу на енглеску вијикторијанску елиту, проводи неко време у години по јапанским селима и тако помогне „софистицију“ припадника друштвеног слоја сељака и тиме уравнотежи, усагласи и подстакне развој читавог јапанског друштва.

61) Саша Јованчевић, „Модернизација српског друштва у XIX веку“, *Политичка ревија*, бр. 1/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 414.

устанка под вођством Ђорђа Петровића Карађорђа 15. 02. 1804. године, у Србији је највеће градско насеље после Београда било Ужице. У постојећим градским насељима постојале су установе и јавне зграде, као нпр. магистрат (судска установа), поштанска станица (мензулана, мезилана), школе, службе и конак (господски двор) и војни објекти. По селима је због тешких услова живота често владала оскудица хране, било је и неродних година и ширења разних болести. Велике непосредне површине земљишта, погодне за гајење домаће стоке и кориштење шума, сеоских утрина, ливада, имања и кућа постепено су насељавале породице из суседних крајева, већ како су се унутрашње сеобе у земљи одвијале.⁶²⁾ Забележено је да су почетком XIX века основни разлози за иселавања становништва из тзв. пасивних крајева са поречја горњих токова река Дрине (Лим, Пива и Тара), Неретве, Мораче и Зете, са црногорских брда, старовлашке области, рашке области (или некадашњег новопазарског, а потом сјеничког Санџака) и Источне Босне (или некадашње Санџака Босне) у Кнежевину Србију били опште сиромаштво, лична и имовинска несигурност, зулумћарење представника туђинске власти и „неродне године“. Поједине староседелачке породице су убрзано запоседале најбоља зиратна (обрадива) земљишта, шуме, ливаде и остала добра, па су „куповином“ и разним привилегијама озакоњавале њихова присвајања. Остала земљишта и добра су додељивана досељеницима сагласно њиховој куповној моћи и одређивању власти (нахијски кнез, сеоски кнез и сеоски кмет), на које пределе и поседе да се населе. На основу таквих специфичних вишевековних тешкоћа у привредном и политичком животу на подручју Србије започела је у XIX веку једна нова историјска епоха – стварање модерне грађанске државе под влашћу кнеза Михаила Обреновића (1823-1868.)⁶³⁾ Она је донела прве политичке и правне одредбе о уређењу државе по угледу на развијене европске државе, уз првобитно постепено усаглашавање са правним законима дотадашње власти. Под личном нахођењу кнеза Обреновића, али и захваљујући одласцима младе интелектуалне елите на школовање у иностранство, долазило је до промена и у обичајима и ставовима у друштву, до поновног подстицања до тада занемареног развоја писмености, књижевности, образовања, наука, економије и лепих уметности. Ипак, дотадашње непостојеће

62) Милисав Р. Ђенић, *Златибор у прошлости*, Титово Ужице, 1983.

63) Милован Ристић, *Стари Влах*, Туристичка штампа, Београд, 1963, такође видети Ђоровић, Владимир, *Земља Шумадија хајдучка, досељеничка и побуњеничка* и Ђенић, Милисав, *Златибор у прошлости*

или занемарено, како основно, тако и функционално образовање локалног становништва у погледу развоја пољопривреде и побољшања живота на селу, упркос великим напорима појединаца из редова новонастајуће интелектуалне елите, одвијало се веома споро у односу на развијене европске државе XIX века. То се неминовно одразило и на даљи свеукупан развој државе у историјским изазовима који су уследили након тог периода.

Sanja Suljagic

FUNCTIONING OF SERBIAN STATE IN THE MIDDLE AGES

Summary

Theme of this paper is a period of establishment and disintegration of early medieval and medieval Serbian state. It is the period of development of first general historical preconditions for establishment and respect of authorities and institutions in ancient Slavic communities on the Balkan peninsula. In an analysis of the preconditions for establishment of political and economic institutions and customs in medieval Serbian state, the author of the text focused on periodical, geophysical, antropological and culturological characteristics of these preconditions. The characteristics are related to development of the villages and the status and role of the peasants-agriculturists (the ploughmen and stock-breeders) in that state, as the members of that social class made the great majority of the population and so their status and the role reflected development of the society and state in general. The author of the paper in final analysis of the causes for disintegration of the medieval Serbian state cited certain geophysical and sociological reasons as a main indirect cause for it, such as almost non-existing building of the infrastructure aimed at development and cultivation of the village and the life of peasants of that time, and, as one of direct causes for it, an extremely difficult position of the peasants in the final phase of the medieval state due to their heavy taxation and harsh economic and living conditions and establishment of Ottoman Turkish rule in that region.

Key Words: villages, peasants – seabri, parishes, parish heads, parish cooperatives, royal taxation soć

ЛИТЕРАТУРА

- Арсић, Радивоје, археолог *Живот сељака у средњовековној Србији*: <http://www.field-archaeology.com/clanci/arsic/index.php>
- Bloch, Marc, *Feudal Society*, trans. L.A. Manyon, 2 v., University of Chicago Press, 1961, U.S.A.

- Brown, A.R. Elizabeth, "The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe", *The American Historical Review* 79, American Historical Association, 1974.
- Ganshof, Francois-Lois, *Feudalism*, trans. Philip Grierson, Harper&Row, New York, 1964, U.S.A.
- Дероко, Александар, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Просвета, Београд, 1950.
- Ђенић, Милисав Р., *Златибор у прошлости*, Титово Ужице, 1983. године
- Ђорђевић, Тихомир, *Србија пре сто година – XIX. век*, Ethos, Београд, 2008.
- Irving, Washington, *The Complete Works of Washington Irving*, Baudry's Library, Paris, 1834.
- Јованчевић, Саша, "Модернизација српског друштва у XIX веку", *Политичка ревија*, бр. 1/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010. године
- Костић, Цветко, *Социологија села*, Издавачко-информативни центар студената Београд, 1975.
- Марковић, Драган, *Отварање и затварање србијанског села – до стигнућа, проблеми и перспективе социјализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Маркс, Карл, *Беда филозофије*, Култура, Београд, 1964.
- Матић, Петар, "Развој локалне самоуправе у Републици Србији", *Политичка ревија*, 2006, vol. 5, iss. 3
- Needham, Joseph, *Science and Civilization in China*, Ed. Francesca Braz, Vol. VI, No. 2, Cambridge University Press, 1984.
- Новаковић, Нада, "Теорије о настанку и структури породичних задруга", *Становништво*, vol. 43, 1-4, 2005.
- Острогорски, Георгије, *Привреда и друштво у Византијском царству*, Просвета, Београд, 1969.
- Рајс, Рудолф Арчибалд, *Чујте Срби!*, Златоусти, Београд, 2008.
- Reynolds, Susan, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford, University Press, Oxford, 1994.
- Ристић, Милован, *Стари Влах*, Туристичка штампа, Београд, 1963.
- Топаловић, Живко, *Себри и властела – Друштвени поредак у старој српској држави*, Српска књижевна задруга, Београд, 2002.
- Fussell, G. E., "My Impressions of William Marshall", *Agricultural History*, Vol. 23, No. 1, January 1949, the Agricultural History Society, USA
- Canterbury, E. Ray, *A Brief History of Economics – Artful Approaches to the Dismal Science*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore-London, 2001.
- Cunnigham, William, *Growth of English Industry and Commerce during the Early and Middle Ages* (1890), Cambridge, 5th ed. (1910) on line, McMaster
- Ћирковић, Сима, *Историја српског народа*, књ. 1, Српска књижевна задруга, Београд, 1981.
- Ћоровић, Владимир, *Земља Шумадија хајдучка, досељеничка и побуњеничка, Историјске свеске Српско наслеђе*, бр. 3, март 1998.

Abstract

Theme of this paper is a period of establishment and disintegration of early medieval and medieval Serbian state. Within the theme author of the paper analyzed a period of development of first general historical preconditions for establishment and respect of authorities and institutions in ancient Slavic communities on the Balkan peninsula. In first part of the paper the author analyzed the notion of "feudalism" and presented development of agriculture in ancient Balkanian peninsula prior to the arrival of some Slavic peoples on the Balkanian peninsula. Using mainly a narrative and comparative approach in the first part of the paper, the author asserted that it was specific geophysical, climatic and cultural features of that area that contributed to establishment of a specific primitive agricultural civilization prior to the establishment of first urban settlements in times of the Roman Empire in this region. In second part of the paper the author presented development of first Roman urban settlements and later development of specific Slavic type of urban and agricultural settlements in that region. Using a comparative-contrastive method author asserted that the geophysical and climatic features of this area with forested mountains and rivers and river-valleys contributed to the birth of specific Serbian village communities with their own particular cultural, economic and political elements, but underlined that such geophysical and climatic environment also negatively affected development of infrastructure and communication network in the state of that time. The author also analyzed social hierarchical relations within the village communities and the state in general and underlined main structural elements of the society and state in Serbian pre-medieval and medieval state prior to arrival of Turskih Ottoman forces and their rule over this region. Apart from the fact regarding obvious prevailing power and force of the conquering Ottoman Turkish army forces in terms of their number and strength as the main cause of its conquest of the region, the author presented the causes for disintegration of the medieval Serbian state prior to the arrival of the Ottoman Turkish army and cited certain geophysical and sociological reasons as a main indirect cause for it, such as almost non-existing building of the infrastructure aimed at development and cultivation of the villages and the life of peasants of that time, and, as one of direct causes for it, an extremely difficult position of the peasants in the final phase of the medieval state due to their heavy taxation and harsh economic and living conditions. In the final part of

the paper the author used a comparative-contrastive method to compare development of the Serbian medieval and post-medieval state with some European advanced states in terms of economy and agriculture at the same period and using such method the author presented some generally important features of Serbian society and state prior to establishment of Serbian state under the rule of Duke Mihailo Obrenovic in 19th century.

Овај рад је примљен 12. јуна 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 12. августа 2010. године.